

SÜNNETULLAH VE İNSANIN İRADESİ TEMELİNDE KADER SUNNETULLAH AND FATE BASED ON HUMAN WILL

Cüneyd AYDIN¹ Ahmet GENÇ²

ABSTRACT

In historical process, fate has been a fully subject for people's minds with its exactly unknown feature. Nevertheless, people has never stayed away from thinking or discussing issues related both to this concept or matters about this concept. This case, as in other societies, it has maintained its relevance for the Islamic societies. In the early period of Islam, the reasoning about fate had been under debate by different schools. However, people of today's world, in thought structure of these schools, people are strained to find answers for the contemporary issues and they can misunderstand or they can't understand exactly what these schools said about fate. In fact, as the centuries go by, the changes all over the world have a great effect about the emerge of this issue. The purpose of this article is to try to produce answers to some questions and issues about fate that occur in time and with the changes over the world and to take over some issues that is considered to be misunderstood about this subject.

Key Words: Destiny, Time of death, Sunnetullah, Will, Responsibility.

ÖZ

Tarihsel süreç içerisinde kader konusu tam olarak bilinememe özelliği ile insanların zihnini meşgul eden bir husus olmuştur. Ancak yine de insanlar, hem bu kavram hem de kavramla ilgili olan bazı konular üzerinde düşünmekten ve tartışmaktan uzak durmamışlardır. Bu durum, diğer toplumlarda olduğu gibi, İslam toplumları için de geçerliliğini korumuştur. İslam'ın erken dönemlerinde kaderle ilgili olarak yapılan fikir yürütmeler değişik ekoller tarafından da ele alınmıştır. Ancak bugünün dünyasında insanlar, söz konusu ekollerin düşünce yapısı içerisinde hem çağın getirdiği bazı soru ve sorunlara çözüm bulmak için zorlanmakta hem de bu ekollerin kaderle ilgili ileri sürdüklerini eksik veya yanlış anlayabilmektedirler. Aslında bu durumun ortaya çıkmasında aradan geçen asırlarla birlikte dünyada meydana gelen değişimlerin de etkisi büyüktür. İşte bu makalenin amacı, hem zamanla birlikte dünyadaki değişimlerle gelen ve kaderle de ilgisi olan bazı soru ve sorunlara cevap üretmeye çalışmak hem de bu konuyla bağlantılı olarak yanlış anlaşıldığı düşünülen bazı hususları ele alıp değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Kader, Ecel, Sunnetullah, İrade, Sorumluluk.

¹ Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Psikolojisi, caydin@bartin.edu.tr

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, ahmtgnc@gmail.com

GİRİŞ

Kader konusu, İslam'ın inanç esaslarından biridir. Buna rağmen, konuyla ilgili olarak henüz başı sonu belli, hemen herkesin kabul edebileceği bir çerçeve çizilmiş değildir. Çünkü konu, yapısı gereği buna izin vermemektedir. Madem konuyu ihata edecek kesin bir çerçeve çizilememekte; o zaman çerçevenin içindeki ufaklı büyüklü gedikleri Kur'an'a, sünnete, akla ve yaşam pratiklerine başvurarak doldurmaya çalışmak, şimdilik bu hususta yapılabilecek faydalı bir zihni uğraş olsa gerektir. Kader konusunun gerçek anlamda tam olarak anlaşılmasının imkânsız olduğunu düşünmek, onun hakkında nass ve mantık/akıl çerçevesinde düşünülmeceği, çağın konuyla ilgili ortaya çıkardığı soru ve sorunlara cevap aranmayacağı anlamına gelmez. Zira insan, yaşadıklarına ve başına gelen olaylara bir anlam yüklemeye çalışarak hayatını devam ettirme özelliğine sahip bir varlıktır.

Aslında kader problemi İslam dini ile birlikte ortaya çıkmış değildir. Eski çağlardan beri birçok filozof, bilgin ya da din önderi tarafından çeşitli boyutlarıyla tartışılmıştır. Çünkü bu konu, insan zihnini ve idrakini meşgul eden en kompleks problemlerden biridir ve fizik ötesi alanla ilgili hususları içerdiğinden onunla ilgili çok farklı yaklaşımların olması kaçınılmaz hale gelmektedir (Sinanoğlu, 2002, s. 250).

Nihayetinde bu konu eski çağlardan beri süregelen, günümüzde de hala canlılığını ve gizemini koruyan bir konudur. İşte eldeki bu çalışma da, kader konusunu ve ilgili bazı hususları daha açık hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçtan hareketle, makalede ilk olarak kader kavramının bazı açılardan tanımlarına yer verilmiştir. İkinci olarak, ileride tartışılacak olan bahislerin daha iyi anlaşılması açısından kader kavramın geçirdiği tarihi sürece kısaca değinilmiş ve bu bağlamda belli başlı ekollerin konu hakkındaki görüşleri özetle ele alınmıştır. Üçüncü olarak, kader ve kaderle alakalı bazı konular, ekollerin de görüşleri bağlamında tartışılmıştır. Sonuç bölümünde ise, makalede ulaşılan fikri sonuçlara yer verilmiştir.

Tanım

Kader kelimesi, Arapça'da "kadera/قدر" sülâsisinden mastar kipinde bir lafızdır ve takdir olunan şey anlamına gelmektedir. Türkçe'ye de Arapça'da kullanılmış olduğu şekliyle geçmiştir. Kader kelime olarak ölçme, takdir etme, biçime koyma, şekillendirme; hayırdan,

şerden, güzellikten, çirkinlikten, hikmetten her şeyi olduğu şey üzere bırakmak gibi manalara gelir. Ayrıca kader kelimesinin öne çıkan anlamı “takdir”dir ki bir şeyin miktarını, ölçüsünü, değerini biçmek, açığa çıkarmak, tayin etmek, belirlemek, hikmete göre yapmak, bir şeyin hacmini ve şeklini belirlemek manalarına gelmektedir (Aktepe, 2012, s. 70; Kartopu, 2013, s. 60; Katırcı, 2011, s. 10-11). Yine Allah’ın ilim ve irade sıfatlarıyla ilgili bir kavram olan kader; evreni, evrendeki tüm varlık ve olayları belli bir nizam ve ölçüye göre düzenleyen ilâhî kanunları da ifade eder (Altuncu, 2012, s. 35; Çakmak, 2007, s. 7; Karabulut, 2008, s. 27-28). Yani kader kelimesinin yüce Allah’a isnadı, O’nun yaptığı işlerin bir nizamı, ölçüsü ve hikmeti olduğunu bildirir (Civelek, 2006, s. 6-7). Sonuç olarak kader; Allah’ın kâinatın düzen ve dirliğini korumak için koyduğu tabii ve dinî kanunların, ölçü ve plânların tamamının adıdır (Çakmak, 2007, s. 12). Kaderle ilgili olarak verilen bu son tanım, aynı zamanda çalışma boyunca göz önünde bulundurulacak olan tanımdır.

Diğer yandan, kader kelimesi ve türevlerinin sadece terim ve sözlük anlamlarına bakmak tanımlama açısından yeterli olmayabilir. Bu bakımdan, İslam’ın ana kaynakları olan Kur’an ve ona bağlı hadislerde sözü geçen kavramın hangi anlamlarda kullanıldığını bilmek, kavramın daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Buna göre; kader kelimesi, Kur’an’da farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kur’an’da eş anlamlı veya yakın anlamlı sayılan kader, kadr, takdir ve miktar kelimeleri bulunmaktadır. Bunlar çeşitli fiil kipleriyle³ ve farklı surelerin içindeki ayetlerde⁴ yer almakta ve Allah’a nispet edilmektedir. (Katırcı, 2011, s. 13). Ayrıca “kadera” kökünden alındığında, takdir anlamı içinde “kudret verme” de vardır (Civelek, 2006, s. 6-7).

Bu kavram, hadislerde de yer almaktadır. Hadislerde üzerinde durulması gereken nokta ise, hadislerin hem kadere ispat eden konulara yer vermesi hem de insanın fiil ve hareketlerinde hür olduğu hususudur (Katırcı, 2011, s. 20). Diğer bir ifadeyle, hadislerin genelinde kaderle ilgili temelde iki yön ortaya çıkmaktadır: a) Allah’ın mutlak kudreti, b) insanın

³ Kader ve türevi kelimeler, Kur’an’daki ayetlerde genelde şu anlamlarda kullanılmaktadır: 1-miktar ve ölçü, 2-kararlaştırmak, takdir etmek, sınır koymak, 3-kıymetli zaman, 4-plan, düzen, tayin etmek, 5-rızkın daraltılması, 6-insanın yaratılması, 7-mahlûkatın mukadderatının belirlenmesi, 8-her şeyin çizilmiş bir kadere bağlı olarak meydana gelmesi. Daha geniş bilgi için bkz. (Katırcı, 2011, s. 13-16).

⁴ Kader ve türevi kelimelerin geçtiği bazı ayetler için bkz. (54/49), (13/8), (87/3), (65/3), (54/12), (43/11), (13/17), (23/18), (77/23), (56/60), (34/18), (15/60), (33/38), (97/1), (73/20), (36/39), (20/40), (17/30), (13/26), (29/62), (39/52), (80/19), (25/2), (15/21), (9/51), (7/178), (32/13), (81/29), (10/99), (17/13), (3/182), (41/46), (18/29), (74/38), (10/27), (76/3), (6/104).

sınırlı iradesi. Ancak Allah'ın mutlak kudreti konusundaki hadislerin daha yoğun olduğu söylenebilir.

TARİHSEL SÜREÇ VE BAŞLICA EKOLLER

İyice araştırıldığında görülecektir ki; kader, sadece Müslüman toplumlarda değil başka din ve kültürlerle sahip toplumlarda da tartışılan bir konu olmuştur (Altuncu, 2012, s. 9). Bu konu; filozofu, politikacısı, hukukçusu, din adamı, psikoloğu ve sade müminiyle bütün toplum katmanlarını meşgul etmiş ve üzerinde çok yoğun tartışmalar meydana gelmiştir (Yeprem, 1981, s. 269; akt. Civelek, 2006, s. 8). Örneğin Yahudilikte münakaşalar; kader, cebir ve ihtiyar konuları etrafında cereyan ederken; Şark Hıristiyanlığında insan iradesi daha ön planda tutulmaktadır (Altuncu, 2012, s. 5; Yeprem, 1981, s. 270; akt. Civelek, 2006, s. 8–9).

İslâmiyet'ten önceki Araplar kader kavramının karşılığında “dehr” kavramını kullanmışlardır (Aydınlı, 2002, s. 129; Keskin, 1997, s. 23; akt. Civelek, 2006, s. 9). Hz. Muhammed (a.s.) dönemine bakıldığında, kader konusu üzerinde, çok ileri düzeyde olmasa da, tartışmaların yaşanmış olduğu söylenmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sahabeyi bu konu hakkında tartışmaktan menettiğine dair rivayetler (el-Buhari, Tefsîr 2/237) de vardır. Bu durum, konu üzerinde peygamber döneminde de bir takım tartışmaların yaşandığını göstermektedir. Bununla birlikte, o dönemde kaderle ilgili olarak yapılan tartışmalar, her konuda olduğu gibi Hz. Muhammed tarafından çözüme bağlanarak sorun bir şekilde kapanmıştır.

Ancak üçüncü halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden (35/656) sonra gelişen olaylar özellikle Hz. Ali döneminde yaşanan iç savaşlar sırasında bu konu yeniden gün yüzüne çıkarılarak dile getirilmeye ve alevlenmeye başlamıştır (Altuncu, 2012, s. 7; Sinanoğlu, 2002, s. 256). Bu tartışmaların şiddeti özellikle erken dönem İslam toplumlarında kendini göstermiştir (Sinanoğlu, 2002, s. 255). Bu dönemde konuyu ele alanlar, daha çok farklı sahabelerin söylediklerini delil göstererek tartışmalara yön vermeye çalışmışlardır. Bunu yaparken de, konuyu tartışan kişi veya gruplar, kendi bakış açılarına göre farklı ekoller oluşturmuşlar veya oluşan ekollerin yanında ya da karşısında yer almışlardır. Anlaşılan o ki, sahabenin hepsi kader konusunda aynı şeyleri düşünmemektedir. Bu yüzdendir ki, örneğin Mutezile ekolüne karşı çıkan Kaderiyye ekolü başka sahabelerden gelen

rivayetleri, Kaderiyye ekolüne karşı çıkan Mutezile ekolü ise, daha başka sahabelerden gelen rivayetleri görüşlerine delil olarak sunmuşlardır (Civelek, 2006, s. 9, 11; Sinanoğlu, 2002, s. 250-254). Sonuç olarak denebilir ki, Hz. Muhammed döneminde başlayan tartışmalar günümüze kadar gelmiştir ve muhtemelen gelecekte de devam edecektir.

Kader kavramının tarihsel sürecine kısaca değindikten sonra, bu konuda fikir beyan eden başlıca ekollere ve onların görüşlerine de yer vermek ileride tartışılacak hususların daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu bağlamda, daha çok erken İslam döneminde ortaya çıkan ve kader konusunda fikir beyan eden başlıca ekolleri beş başlık altında incelemek mümkündür. Bu ekollerden bazıları akli ve sorumluluğu, bazıları Allah'ın mutlak kudreti ve insanın sorumsuzluğunu, diğer bazıları ise hem Allah'ın kudretini hem de insanın sorumluluğunu ön plana çıkararak görüş beyan etmiştir.

a) *Cebriyye*: Bu ekole göre, insan herhangi bir irade hürriyetine sahip değildir. İnsan yaratılmadan önce Allah'ın koymuş olduğu mutlak ve değişmez hükümler vardır. Daha sonra yaratılan insan ise, diğer tüm yaratılmışlar gibi takdir edilen bu kurallar ve hükümlerin dışına çıkamaz. Allah'ın ortaya koyduğu bu hükümler karşısında insanın durumu, havada rüzgâr karşısında oradan oraya savrulan bir tüy gibidir. Kısacası insanın yapmış olduğu bütün fiiller yani iyilikler ve kötülüklerin tümü cebridir. İnsan mecburen bu fiilleri yapmaktadır (Altun, 2010, s. 9-10; Altuncu, 2012, s. 26; Kara, 2009, s. 65-66; Küskü, 2006, s. 8-9).

b) *Mutezile*: Mutezile'nin kader konusunda ileri sürdüğü fikirlerin merkezinde, insanın yapmış olduğu işlerde sahip olduğu irade ve kudret prensibi yer almaktadır. Mutezile'ye göre insan hürdür ve kendi fiilini yine kendisi yapar. Allah, kişiye bu gücü vermiştir. Kullar, fiillerini isterlerse yaparlar, istemezlerse yapmazlar. Allah'ın, insanları iradeleri dışında belirli bir işi yapmaya zorlaması sonra da o fiillerinden dolayı onları cezalandırması adaletsizliktir. Oysa Allah adildir. Mutezile'ye göre, kaderden maksat Allah'ın yaratması ise, kulların fiillerini Allah yaratıyor demek küfür ve dinden çıkmaktır. Çünkü kullar fiillerini dilerlerse yaparlar, dilemezlerse yapmazlar ve sonucuna katlanırlar. Kulların fiillerini Allah yaratıyor demek aslında kulların fiillerinin hepsine Allah'ın rızası var demektir ki bu da küfürdür. Netice olarak Mutezile, fiillerin önceden takdir edilişi diye bir hüküm tanımamıştır ve insana mutlak bir hürriyet vermiştir (Altun, 2010, s. 10-12; Altuncu, 2012, s. 30-32; Kara, 2009, s. 64-65; Katırcı, s. 52-58; Sinanoğlu, 2002, s. 22-27).

c) *Eş'ariyye*: Allah'ın mutlak irade ve kudretini her şeyin üstünde tutan Eş'ari, insanın fiillerinin önceden takdiri ve onun hürriyeti konusunda açık tavır takınmamıştır. Kaderi kabul etmekle hem insanın fiillerinin önceden takdir edildiğini beyan etmiş hem de kesb görüşüyle bu meseleye tam manasıyla bir açıklık getirmemiş ve insana herhangi bir hareket serbestliği de tanımamıştır. Yani Eş'ari, insan fiillerinin, mutlak irade ve kudretin müdahalesiyle oluştuğu düşüncesine sahiptir. Bu yönüyle o, Allah'ın irade ve kudretinde kaybolmuş bir insan profili ortaya koymuştur. İnsanın iyi ve kötü fiili, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmektedir. Böylece insan teşebbüs kabiliyeti olmayan bir varlık derecesine düşmektedir (Altun, 2010, s. 17-19; Altuncu, 2012, s. 32-33; Fırat, 2010, s. 63-64; Katırcı, 2011, s. 35; Küskü, 2006, s. 10-14; Sinanoğlu, 2002, s. 27-35). Şunu belirtmekte fayda var ki, Eş'ari ve Cebriye ekolünün bu konudaki görüşleri her ne kadar yakın görünse de, Eş'arinin insanda pasif de olsa bir iradenin var olduğunu ve buna bağlı olarak kesb kavramını kabul etmesi onu bu konuda Cebriyye'den ayırmaktadır.

d) *Maturidiyye*: İmam Maturidi'ye göre, insanın herhangi bir fiilinin iyi ya da kötü oluşunu ilahi kanun tayin eder. Ancak insan iradesiyle hürdür ve istediği fiili kendi hür iradesiyle seçer. Böylece insanın seçimiyle o fiillerin niteliği belli olur. Neticede Maturidiler, kaderi ilahi ilimle ilişkili görmüşler, her türlü iyi ya da kötü fiili insanın seçimine bağlamışlardır. Fiilin aslı, Allah tarafından yaratılır. Kul, iyi ya da kötü fiili kendi özgür iradesiyle diler böylece yaptığı fiil kendi iradesiyle nitelik kazanmış olur (Altun, 2010, s. 16-17; Altuncu, 2012, s. 33-34; Sinanoğlu, 2002, s. 27-35). Eş'ari'den farklı olarak kulun, mecaz değil hakikat manasıyla fiili vardır. Kur'an'da insanın dilediğini yapabileceğinin ve yaptıklarına karşılık olarak mükâfat veya ceza göreceğinin belirtilmesi bunun kanıtıdır.⁵

Böylece Mâtürîdî, insanı yaptıklarında tamamen hür kabul eden Mu'tezile ve insanı fiillerinde mecbur olduğunu kabul eden Cebriyye görüşleri arasında orta bir yol tutmuş görünmektedir. Mâtürîdî, insanı yaptıklarında Allah'tan ayrı tutmamakla birlikte, insanın irade hürriyetini ön plana çıkararak sorumlu bir varlık olduğunu kabul etmektedir. Allah'ın mutlak iradesi ve ilmi içinde, Allah'ın belirlediği oranda insan cüz-i iradesini ortaya koymaktadır (Fırat, 2010, s. 64-66; Katırcı, 2011, s. 36, 38).

⁵ Örnek ayetler için bkz. Fussilet/41, Taha/15, Nisa/162. ayetler vb.

3. EKOLLERİN GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA KADER KAVRAMININ VE İLGİLİ BAZI KONULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Makalenin bu kısmında, başta kader kavramı olmak üzere, kader kavramıyla bağlantılı olan diğer bazı kavram ve konular da ele alınmıştır. Elbette bu konu ve ilgili kavramlar yeniden değerlendirilirken özellikle yukarıda bahsi geçen ekollerin görüşleri de göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre; kader ve kaderle ilgili olarak üzerinde durulacak hususları şu alt başlıklar halinde sıralamak mümkündür: a) Sünnetullah ve kader, b) Allah'ın insan fiillerini yaratıp yaratmaması ve kader, c) Kesb kavramı ve kader, d) Allah'ın her an yaratma halinde olması ve insanın kendi fiillerini yapması ile kader arasındaki ilişki, e) Sünnetullah ve ecel, f) Sünnetullah'a ve özgür iradeye dayanmayan kader inancının insan psikolojisi açısından geçici faydası ve kalıcı zararları.

Sünnetullah ve kader

Kur'an'a göre, Allah bir şeyi yarattığı, yani onu varlığa çıkarıp dış şeklini verdiği zaman, ona varlık kanunlarını, gelişimi için gerekli imkânları ve fiziksel güçlerini de hemen yerleştirir. Varlık alanına çıkarma ve şekil verme, yaratma (halk) kelimesiyle ifade edilirken; yaratılan şeye temel niteliğini veya hareket kanunlarını yerleştirmek ise, emr veya takdir kelimeleri ile ifade edilmektedir. Kelime anlamıyla takdir, bir şeyi ölçme; kader ise o şey için ölçülen, biçilen, belirlenen ölçü, yer, özel ve belli konum, hacim vb. gibi anlamlara gelir. Daha doğru bir anlatımla takdir, olaylar açısından değil; sınırlı güçler, nitelikler, imkânlar, iç kabiliyet ve yönler açısından anlaşılmalıdır. Bu durumda, olayların önceden belirlenmesi şeklindeki takdir anlayışı ya da telakkisinin Kur'ân'ın temel öğretisi ile ilgisi yok gibi görünmektedir (Kazanç, 2007, s. 158).

Bununla birlikte; Allah'ın fiilleri olan ilâhî kanunlar ya da sünnetullah, kader anlamında saklı umumi tasarımlama, belirleme ve düzenlemeyle yakından bağlantılıdır (Kazanç, 2007, s. 200). Şu halde, bir şeyin takdiri demek, o şeyin meydana geldiği sırada, tabii olduğu kanun veya ölçü demektir. Mutlak ilim, irade ve kudret, Yüce Allah'a ait olmakla beraber, insanın sınırlı bilgisi, irade ve kudreti Allah'ın takdir etmiş olduğu ölçüye göre işlemektedir (Fırat, 2010, s. 8-9).

Öte yandan; Kur'an'daki *kader* anlayışının, her şeyin önceden ilahi olarak takdir ve tespit edilmesi şeklinde yorumlanmasının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Aslında *ölçmek* anlamına gelen *kader* kelimesinin ifade ettiği mana; sadece Allah'ın mutlak sonsuz olduğu, diğer bütün mahlûkatınsa yaratılmışlık damgası olan *ölçülme* özelliğini taşıdığıdır. Ancak her ne kadar insanın hareket alanı kanunlar çerçevesinde olsa da diğer varlıklardan farklı olarak, bu kanunları nasıl kullanacağına dair tercih etme özelliğine sahiptir. Diğer bir ifadeyle, Allah'ın tekvini olmayan teklifi emrine uyup uymamakta kendisine bir seçim yapabilme kabiliyeti verilen varlıktır insan (Fazlurrahman, 1993, s. 68-69; akt. Fırat, 2010, s. 30).

Bu düşüncelerden hareketle denebilir ki; Allah'ın takdir etmesi demek, tüm varlıkların yaşamına, var olmasına ait tüm kuralların tespit edilmesi ve işleyen bir sistemin kurulmasıdır. Değilse, insanların ne yapıp yapmayacağını belirlenmesi değildir. Bu durumda levh-i mahfuz ise, ya her bir yaşam kuralının yazılı olduğu yer ya da insanların ne yapacaklarının (özgür iradeleriyle) Allah'ın ezeli ilmiyle bilinmesi ve bir nevi ilahi rapor halinde kaydedilmesidir. Örneğin kalp yetmezliğinden veya lösemiden ölen birisi için, bu hastalıkların sebeplerinin ve isimlerinin teşhis ve tespit edilemediği zamanlarda insanlar “takdir-i ilahi” ifadesini kullanıyorken; artık bu hastalıkların sebep ve isimlerinin bilindiği günümüzde takdiri ilahi yerine “şu sebepten öldü” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Öyleyse burada hastalık, biyolojik kanun olması bakımından Allah'ın takdiridir; kişinin bu kurala uymaması veya kanunu yanlış uygulaması sonucu hastalanması veya ölmesi ise, kişinin (sonuçlarını bilemese de) bu kanunu kendi iradesiyle ortaya çıkarmasıdır.

Burada ayrıca, “çalıştığım halde sonuç istediğim gibi olmuyor. O zaman benim iradem sınırlanmış veya çalışmamın karşılığını alamamış olmuyor muyum? gibi bazı sorular akla gelebilir. Ancak bu neviden sorular yukarıdaki düşünceye ters düşmediği gibi aksine destekler niteliktedir. Şöyle ki, eğer çalışıldığı halde istenilen sonuca ulaşılamıyorsa, burada aslında Allah tarafından bir engelleme değil; daha çok yapılan çalışmada, istenilen şeyin gerçekleşmesi için gerekli ilahi kuralların tam olarak yapılmaması söz konusudur. Zaten Kur'an'da “herkese çalıştığının karşılığı vardır”⁶ ayeti de apaçık ortadadır.

⁶ Bkz. Necm/39. ayet.

Bu bağlamda; doğal afetler de, sünnetullah çerçevesinde düşünülmelidir. Çünkü bu afetler aslında Allah'ın fiziksel kanunlarıdır. Bu kanunların insanın hayatını olumsuz etkilemesi veya acı vermesi, o kanunların salt kötülüğünden değil; daha ziyade insanların zayıf vücut yapısına, dikkatsiz veya düşüncesiz davranış sahibi olmalarındandır. Bu şekildeki bir düşünce örüntüsü, akla daya yatkın ve Kur'an- Kerim'e de daha uygun görünmektedir. Örneğin yapılan bir alan araştırmasında; "düzenli yerleşim ve sağlam yapı, depremin sonuçlarını değiştirir miydi?" sorusuna, katılımcıların %48,1'i "çok fazla değiştirirdi" diye cevap vermiştir (Şentürk, 2013, s. 55). Yani burada fiziksel kanunlar ve onların işlerliği Allah'a ait iken; bu kanunları bilip bilmemek veya bu kanunlara göre davranışlarda bulunup bulunmamak insana aittir.

Diğer yandan; bu tür bir düşünce tarzı, fiziksel ve biyolojik kanunlar bakımından determinizme⁷ benzemekle eleştirilebilir. Ancak sünnetullah düşüncesinin determinizmden farkı, manevi, psikolojik ve sosyal kanunları da içinde barındırmasıdır. Diğer bir ifadeyle, tabiat kanunlarının sebep ve sonuçları belirli bir yere kadar ölçülebilse de; manevi, psikolojik ve sosyal kanunların ölçülmesi o kadar kolay değildir. İşte insanların "takdir-i ilahi" diye nitelediği birçok olay da, aslında onlar tarafından hesaplanamayan bu kanunlar çerçevesinde cereyan etmektedir. Örneğin "dua etmek" bu tür konulardan birisi olarak görülebilir. Çünkü Allah'ın insana yardımcı olması için, insanın gerekli kurallara uyması, işini uygun şekilde yapması, iradi olarak istemesi/talep etmesi ve sonuca rıza göstermesi gereklidir. Böylece geleceğini var saydığı yardımın (Allah'ın ayetlerine⁸ olan inancından) sonuçta gelmesimümkündür. İşte burada dua kanunları Allah'a ait iken; iradi olarak istemek ve istek yönünde eylem yapmak insana aittir. Yani samimi olarak istenen ve koşulları yerine getirilmiş bir isteğe cevap vermede, hem sünnetullah hem de insanın iradesi/isteğibirlikte çalışmaktadır.

Bir diğer fark ise, determinizm düşüncesinde dışarıdan bir müdahale söz konusu olmazken; sünnetullah anlayışında kulların isteğine bağlı olarak Allah, kullarının yaşamına müdahale edebilmektedir. Elbette buradaki müdahalede, Allah'ın kendi koyduğu kanunlarının dışına

⁷ **Determinizm:** Determinizm, her olayın bir nedeninin olduğu ve aynı nedenlerin, aynı şartlar altında her zaman aynı sonuçları doğurduğunu, dolayısıyla olayların zorunlu ve evrensel kanunlara uyarak ortaya çıktığını kabul eder. Yani fiziksel bir sistemin şimdiki durumu, önceki durumunun sonucudur. Dolayısıyla her olay ve hareketi önceden belirlenebilir. Bu teori, hür iradeyi kabul etmemektedir. (Geniş bilgi için bkz. Bolay, 2009, s. 38; Coşar, 2010, s. 99; Karaçay, 2004, s. 4).

⁸ Bkz. Bakara/186, 286; Ali İmran/147; Araf/126,155; Yunus/85. ayetler gibi.

(adalet sıfatı gereği) çıkmaması ve insanın iradesini yok saymaması göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Daha da ilginç olan ise, bazen fiziksel yasalar determinizmin iddia ettiği gibi neden sonuç ilişkisi gösterse de, bu yasalar her zaman insan tarafından tam olarak hesaplanamayabilir. Çünkü gözlemler, deneyler, ölçümler gerçek sayısal değerleri tam veremez; onları ancak belli bir yaklaşıklıkla, yani belli bir hatayla bulabilir. Her ölçümlemede kaçınılmaz olan alet ve insan hataları bir yana koyulsa bile kuramsal olarak hiç bir alet gerçek değerleri her zaman doğru olarak veremez. Çünkü gerçek sayıların ondalık temsilleri sonsuz haneli gerektirir. Sonsuz haneli bir ölçüm aleti yapılamayacağı gibi, sonsuz haneli sayılarla da işlemler yapılamaz. İrrasyonel sayı içeren basit bir toplama işleminde bile, o sayı yerine sonlu haneli yaklaşık bir değer (rasyonel sayı) kullanılır. *Ölçümlemede Belirsizlik (Uncertainty of Measurements)* denilen bu olgu, bir fiziksel sistemin başlangıç koşullarının kesin olarak belirlenemeyeceği anlamına gelir. Bu da, determinizm ilkesi açısından bir olumsuzluk ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bazı hususlarda determinizmin gücü ortaya çıksa da, bir dünya savaşının sonuçlarını öngörememek gibi olgular, determinizmin verdiği huzura gölge düşürecek kadar hayal kırıcıdır (Karaçay, 2004, s. 5, 6).

Allah'ın, insan fiillerini yaratıp yaratmaması ve kader:

Mu'tezile'nin önemli düşünürlerinden el-Cübbâi'ye (ö.303/902) göre, insanın yaptığı bir fiil iki fâil tarafından meydana getirilemez. Dolayısıyla insanın fiilleri Allah tarafından yaratılmaz ve Allah'ın kudretinin insanın fiilleriyle ilişkisi yoktur. Şüphesiz Mu'tezile'nin, Allah'ın kudretini, kulların fiillerinden ayrı tutması, kötü bir fiilin O'na nispet edilmesini önlemeye yöneliktir (Kâmil, 1983, s. 208-209; akt. Sinanoğlu, 2012, s. 25). Benzer şekilde; İbn Kayyım da, Allah'ın zorunlu olarak insanın her bir eylemini yaratmadığını ve O'nun yalnızca her şeyin yaratıcısı olduğu için genel bir anlamda insanın fiillerinin yaratıcısı olarak görülebileceğini iddia etmektedir. Diğer bir ifadeyle, her bir eyleme fiilen iştirak etmek Allah için gerekli değildir, ancak O'nun kendi aşkın iradesini kullanması yeterlidir (Perho, 2001, s. 299, 302). Ayrıca İbn Kayyım, kendi "orta yol"unun ispatını ve doğrulamasını yapmak için, Allah'ı bütün fiillerin yaratıcısı olarak ve aynı zamanda insanı da bağımsız bir fâil olarak görme ikileminden kaynaklanan bazı temel soruları ele alıp tartışmıştır. Bu bağlamda o, Allah'ın insanda bir eylemde bulunabilme güdüsü yarattığını ve bu durumun da insanın yaptığı fiilin temel nedeni olduğunu ileri sürmüştür. Yani insan

bir fail olarak düşünölmektedir. Çünkü onun yaptığı fiil; kendi gücü, iradesi ve seçimi üzerine bina edilmiştir.

Matüridi ise, eylemlerini istediğı yönde gerçekleştirebilmesi için, eylem öncesinde ve eylem anında insana Allah tarafından güç ve kudret verildiğini ileri sürmüştür. Ona göre, eylem öncesinde insana verilen güç, fiil için gerekli vasıtaların tam ve sağlıklı olmasıdır. Aslında fiil insana önceden verilmiş olan bu vasıta-kudret sayesinde meydana gelmektedir. Bununla birlikte, insanın sağlıklı olması vs. şeklindeki bu vasıta-kudret, herhangi bir fiilin gerçekleşmesini zorunlu kılmaz. Buna rağmen bu vasıta-kudret, daha önce insanda bulunmadan da onu sorumlu tutmak caiz olmaz (Esen, 2008, s. 55). Ayrıca Maturidi, insan fiillerini ikili bir sınıflamaya tabi tutmuştur. Buna göre, insan fiilleri yaratma açısından Allah'a ait olmakla birlikte ihtiyar etme ve edinme (kesb) açısından insanlara aittir ve bu aidiyet mecazi değil hakiki anlamdadır. Ona göre, yaratma açısından fiiller zorunludur. Yani Allah'ın fiilleri yaratması, onların zorunlu olarak meydana gelmelerinin sebebidir (Adanalı, trz.,s. 160).

Öte yandan, İbn Rüşd kader konusunda akli delillerin bir çelişkiyi, daha doğrusu bir ikilemi doğurduğunu ifade etmiştir. Buna göre, eğer insan fiillerinin faili ise, bu durumda Allah'ın iradesi ve ihtiyarı dışında olan faillerin varlığı söz konusudur. Allah'tan başka fail olmadığı hususunda ise, Müslümanlar arasında fikir birliği vardır. Ancak eğer insan fiillerinin faili değilse, o zaman da mecbur konuma düşecektir ki, bu da üzerinde fikir birliği olan diğer bir dini ilke olan "teklif-i ma la yutak" ile çelişmektedir. Çünkü insan güç yetiremeyeceğı bir şeyle sorumlu tutulamaz. Ona göre, Eş'ariler, bu açmazdan kurtulmak için insanın gücünün yetmediğı şeylerden de sorumlu tutulabileceğini kabul ederek diğer bir çelişkiye kapı açmışlardır. Diğer yandan, eğer insan fiillerinde hür değilse, o zaman da ne zarar ve kötülüklerden kaçınmak ne de fayda ve menfaatleri elde etmek için bir gayret gösterecektir. Durum böyle olsaydı tüm meslek sahiplerinin yapıp ettikleri boşa çıkar; sosyal hayat durma noktasına gelirdi. Kimse ekip biçmez, rızkını temin etmek üzere çalışmaz ve bu yönde bir çaba sarf etmezdi. Bu sebeple, gerek bireysel gelişimin gerekse sosyal ilerlemenin temelinde insanın davranışlarında hür olduğu ilkesini varsaymak gerekmektedir. Görüldüğü gibi, İbn Rüşd'e göre, irade hürriyeti kabul edilse de edilmese de bir açmazla karşılaşmaktadır (Adanalı, trz.,s. 166).

İkbal'e göre, insanın önünde sonsuz bir uğraş alanı ile büyük bir özgürlük ve yaratıcı güç sahası vardır. Bunlar, insanın kısmetidir. Bu, insana Allah tarafından verilen ve Allah'ın belirlediği kaderdir. Allah, insanın kaderini tahsis ederken ona yaratıcı güç ve yetenek vermiştir. İnsan, bir şeyi başlatmakta bütünüyle özgürdür ve o, bir girişimde bulunduğu Allah ona ilâhî lütfu, emri ve yaratıcı gücüyle yardım eder. Şu halde insanın hayat yolu, özgürlük ve determinizm arasında bulunur. İnsan varlığını, bedenini, ruhunu, kaderini, güçlerini ve imkânlarını ilâhî yaratma ve ilâhî emre borçludur. İnsan, bu kâinata güçlerini ve imkânlarını gerçekleştirmeye mecburdur ve İlâhî Gerçeklik tarafından ona girişim gücü verilmiştir. İnsan, mümkün alternatiflerin mümkün yönleri arasında seçim yapmakta özgürdür (Kazanç, 2007, s. 159). Bu açıdan bakıldığında İkbal, Maturidi'den çok Mutezile'nin görüşlerine daha yakın durmaktadır.

Diğer bir çalışmada, İkbal'in görüşüne benzer bir görüş şöyle dile getirilmektedir: "Allah ile kulun, ortaklaşa kulun fiilini gerçekleştirdiğini benimsemektense; insanın, kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu kabul etmek daha tutarlıdır. Kulun kendisinin yaratılması başka şey, fiilinin yaratılması başka şeydir. Davranışlarında hür bir varlık yaratmak, davranışları da programlı robot bir varlık yaratmaktan daha zor olsa gerektir. Bundan dolayı, kendi fiilini yaratacak kulu yaratmak, ilahi kudretin şanına daha çok layıktır. Dolayısıyla Allah, insana bir güç vermiştir. Bu gücün iyiliğe veya kötülüğe kullanılması insanın elindedir" (Akbulut, 1992, s. 149).

Tüm bu görüşler incelendikten sonra, konuyla ilgili olarak bu çalışmada ileri sürülen düşünce şu şekilde ifade edilebilir: İnsana istediği fiili yapabilme gücü, Maturidi'nin dediği gibi, ona ne fiilin hemen öncesinde ne de fiil anında verilir. Aslında bu kudret ona Allah tarafından yine tüm yaşam kurallarıyla eş zamanla çalışacak şekilde bir tür yetenek olarak verilmiştir. İnsan, irade ettiği bir şeyi yapmak için ne zaman harekete geçse motor, duyu ve zekâ olarak fizyolojik ve ruhsal yapısı da harekete geçer. Diri ve ona verilen kudreti kullanması için her bakımdan sağlıklı olması yeterlidir. Bu görüş, Maturidi ve İbn Rüşd'ün görüşünden ziyade, Mutezile ve İkbal'in görüşüne daha yakındır. Çünkü eğer Maturidi'nin dediği gibi fiillerin anlık yaratıcısı Allah ise, insanların irade ettiği ve yapmak istediği kötü fiilleri de O yaratmış olurdu. Oysaki Allah'ın kötü olan fiillerin yapılmasını istemediği bilinmektedir. Ancak kötü eylemler hâlihazırda var olduğuna göre, Allah bunları "istemeye istemeye" yaratmış oluyor anlamına gelir ki, bu özelliği Allah'a yakıştırmak yanlış bir düşünce olsa gerektir. Ayrıca, eğer insan Allah'ın dilediğini dilemez/yapmaz veya

dilemediğini dilerse/yaparsa-ki buna özgür irade denir- ve Allah da bu duruma insanın iradesini yok ederek müdahil olursa, o zaman Allah'ın hesap sorması O'nun adaletine ne kadar uygun olur? O halde, Allah'ın dilemesi veya dilememesi, kulun özgür iradesiyle yaptıklarını "razı olup olmamasıyla" ilgili olabilir; değilse kulun fiillerine izin verip vermemesiyle veya o fiilleri yaratıp yaratmamasıyla ilgili değildir.

Diğer yandan, Mutezile'nin "kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır" ifadesi de, bu çalışmada kabul edilen bir düşünce veya ifade değildir. Çünkü "yaratma" fiili ile "yapma/ortaya çıkarma" fiili farklı anlamlar içermektedir. Ayrıca Müslümanlar arasında da genel olarak yaygın görüş, Allah'ın yaratıcı; insanın ise, iş ve eşya yapabilen varlık olmasıdır. Şu halde, Mutezile'nin kullandığı "kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır" ifadesini, kendisine Allah tarafında verilen "ilahî kuralları harekete geçirme kudretinin kullanıcısıdır" şeklinde düzenleyerek kullanmak daha uygun olacaktır. Her ne kadar Kur'an'da Mutezile'nin görüşlerini destekler ayetler⁹ var gibi görünse de, aksi yönde olan ayet örnekleri¹⁰ de vardır. Bu durumda, bazı ayetlerin dediği ile demek istediğini anlamak daha faydalı olacaktır. Nitekim hiçbir Müslüman'ın, Kur'an'ın bir ayetini diğer bir ayetine karşı olacak şekilde anlamaya ve yorumlamaya hakkı yoktur. Çünkü bunu bizzat Kur'an'ın kendisi menetmektedir.¹¹ Bu durumda, Kur'an'ın ayetlerini birbirine aykırı olacak şekilde anlamak ve yorumlamak doğru değildir. O zaman, ayetlerde insan için kullanılan "yaratma" ifadesini, "vardan var etme" ile karşılamak ve bunun da Allah tarafından yoktan var edilmiş şeyler üzerinde bir tasarruf, bir şekil değiştirme olduğunu, insanın yaratmasından bunun anlaşılacağını, dolayısıyla bunun da insanın gücü içerisinde olduğunu kabul etmek mümkün görünmektedir (Öner, 1987, s. 56; akt., Akbulut, 1992, s. 147-149).

Bunların yanı sıra, Cebriyye ekolünün ileri sürdüğü "bütün kuralların Allah'a ait olması" ile Mutezile'nin ileri sürdüğü "özgürlük ve eylemin insana ait olması kabul edilebilir bir görüş iken; yine Cebriyye'nin iddia ettiği "insan, eylemlerinden sorumlu değildir"¹² ile

⁹ Yaratma ifadesinin geçtiği ayetler için bkz. Ankebut/17; Maide 110. ayetler vb.

¹⁰ Tek yaratıcının Allah olduğunu ifade eden ayetler için bkz. Zümer/62; Saffat 96; Araf/54. ayetler.

¹¹ Bkz. Nisa/82. ayet.

¹² Bkz. Hadid/22. ayet. (Bu ayet her ne kadar ilk başta Cebriyye ekolünün görüşünü destekler görünse de, Zemahşeri'ye göre burada anlatılmak istenen, Allah'ın musibetleri yaratmadan önce, hangi durumlarda onların insanın başına geleceğini tespit etmesi ve kurallarını koymuş olmasıdır. Bu durumda kader, bir şeyin kendi içinde var olan güç, onun yaratılışının derinliklerinde saklı bulunan ve gerçekleştirilebilecek olan imkânlardır. Bkz. Akbulut, 1992, s. 143, 147).

Mutezile'nin iddia ettiği “kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır”¹³ kabul edilebilir bir görüş değildir. Bunlara karşı, bu çalışmada ileri sürülen görüş şu şekilde ifade edilebilir: “Her şey Allah'ın kanunları (sünnetullah) dairesinde gerçekleşir (Cebriyye) ama bu daire içinde özgür hareket etmek (mutezile) insanın sorumluluğundadır.

Ancak burada şöyle bir soru akla gelebilir: “Zaten bu görüş Maturidi tarafından dile getirilmemiş midir?” İlk bakışta öyle gibi görünse de, aslında bu çalışmada, Maturidi'nin her defasında “kul ister/irade eder Allah yaratır” gibi bir ifade kullanmasının gerekli olmadığı ileri sürülerek ondan ayrı düşünülmektedir. Her ne kadar bu düşünürler Allah'ın yüceliğini teslim etmeye ve kulun acizliğini belirtmeye çalışmış olsalar da, bunun için illa da böyle bir ifadenin her davranış için tekrarlanması icap etmemektedir. Aslında, Allah yaratılışın başında (her birey için) dilediği yönde fiil icra etme kudretini veya yeteneğini insana kodlamıştır ve kul da bunu tercihlerinde kullanmaktadır. Ancak bu bir yaratma değildir; bilakis var olan bir şeyi sadece harekete geçirmektir ve bu da insanı bir yaratıcı yapmayacağı gibi yaratma gücünü Allah ile paylaşan (hâşâ) bir varlık da yapmamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada Cebriyye'den “insanın eylemlerinden sorumlu olmaması”; Mutezile'den “insanların eylemlerinin yaratıcısı olması” ve Maturidi ile Eşari'den de “kesb (etkisiz irade) kavramının kullanımı” konusunda farklı düşünülmektedir.

Buraya kadar anlatılanları kısaca özetlemek gerekirse; yapılan eylem insana, eylemin sebep ve sonuç kurallarının yaratılması ise Allah'a aittir. İnsan bu kurallara (en ince ayrıntılarını bilmesede) göre eylemini yapar. Zaten isteme ve istediği yönde hareket etme kudreti kendisine verilmiştir. Diğer bir ifadeyle insanın bilkuvve kudreti, Allah'ın koyduğu sınırlar çerçevesinde işlemektedir.¹⁴ Dolayısıyla insan, Allah'ın kudreti, iradesi ve ilmi dışına çıkmamış olmaktadır.¹⁵ Maturidi'nin “insanda iki gücün olduğunu bunun birisi, eylemden önce yetenek tarzındadır ama sorumluluk gerektirmez. İkincisi, fiil esnasındadır ve sorumluluk gerektirir” düşüncesi ise daha çok, Allah'ı her şeyi yaratan ve her an yaratmaya devam eden yüce bir kudret konumunda tutmak için üretilmiş bir çözüm gibi durmaktadır ve bu çalışmada ileri sürülen düşünceyle pek uyuşmamaktadır.

¹³ http://dusundurensozler.blogspot.com.tr/2008/05/mutezile-mezhebinde-insanin-fiilleri_09.html, (21.06.2016); ayrıca bkz. (Altun, 2010, s. 10-12; Altuncu, 2012, s. 30-32; Kara, 2009, s. 64-65; Katırcı, s. 52-58; Sinanoğlu, 2002, s. 22-27).

¹⁴ Bkz. Şems/7-8. ayetler.

¹⁵ Bkz. En'am/59. ayet. (Bu ayette belirtilen her şeyin bir kitapta olması, evrende meydana gelen her olayın sünnetullah/tabiat kanunlarına uygun olarak meydana gelmesidir. Düşen bir yaprak bile bir kanuna göre düşer. Çünkü bu kanunları koyan ve yaratan O'dur. (Bkz. Şener, Sofuoğlu ve Yıldırım, 2008, s. 133).

Diğer yandan, ateistlerin Tanrı'nın varlığını reddetmekteki en temel argümanlarından biri olan; “Tanrı olsaydı, kötülükler olmazdı” savı, ne Cebriyye ne Eş’ari ne de Maturidi’nin ileri sürdüğü görüşlerle net olarak bertaraf edilebilir. Çünkü insanlar bazen kötü eylemler yaptıklarına ve bu eylemler de ortaya çıktığına göre, Maturidi veya Eş’ari’nin dediği gibi Allah o kişiye eylem anında güç vermiş ve o kötü eylemi yaratmış olmaktadır. Dolayısıyla Allah, gücü yettiği halde ya kötülüğü engellememiş ya engelleyememiş ya da engellemek istememiş olmaktadır. Bu durum ise, her halükarda ateizmin ve İslam dinine karşı şüphesi olanların tabiri caizse ekmeğine yağ sürmektedir ve Allah adına da doğru bir yaklaşım değildir. Ayrıca insanın sorumluluk üstlenmesini de engelleyen bir yaklaşımdır. Oysa Allah, ta yaratılışın başında koyduğu kurallar gereği insana eylem yapabilme kudretini vermiştir ve insan da, bu kudretini iradesi yönünde kullanarak eylemi yapmaktadır. Allah ise, kendi koyduğu kurala uymakta (adaleti gereği) ve uymaya da devam etmektedir. Böyle bir düşünce yapısı ise, insana sorumluluk yüklediğinden, yapılan tüm kötülükleri Allah’ın yarattığı ve yapılırken engellemediği eleştirisini çürütmekte daha isabetli görünmektedir.

İfade etmek gerekir ki, “Allah’ın yaratılışın başında kuralları koymaktan başka bir etkinliği yok mudur?” veya bu çalışmada ileri sürülen düşünce biraz da “deizm” anlamına gelmiyor mu? gibi sorular akla gelebilir. Bu tür sorulara, çalışmanın ileriki aşamalarında değinilmiştir. O yüzden, burada ayrıca ele alınmamıştır.

Kesb kavramı ve kader:

Kesb kavramı; genel olarak bir eylemi yapmak, uygulamak, yerine getirmek, bir eylem üzerinde çalışmak ve çabalamak anlamlarına gelir (Schwarz, 1979, s. 357; akt Işık, 2011, s. 41). Kur’ân’da ise insanın irade, ihtiyar ve kudretiyle yaptığı eylemler (Abdülbaki, 1988, s. 767-768; akt. Işık, 2011, s. 42) anlamına gelir. Kesb kavramıyla ilgili olarak ortaya koyulacak fikirlerle daha önce “insanın kendi eylemlerinin yaratıcısı olup olmaması” başlığı altında ifade edilen düşünceler arasında yakın bir ilişki vardır. Bu yüzden bazı hususlar tekrar mahiyetinde görünebilir ancak yine de bu kavramın üzerinde özellikle durmak faydalı olacaktır.

Bakıldığında, bu konuda ileri sürülen görüşler, “insan filinin yaratıcısı mıdır?” sorusu bağlamında ele alınmıştır ve konuyla ilgili karmaşık durum, mezhepler arasında olduğu

kadar her mezhebin kendi içerisinde de varlığını korumuştur. Ayrıca “kesb teorisi”, kader konusuna bağlı olarak insan sorumluluğu hakkındaki sorunları gidermediği gibi daha başka birçok sorunu da ortaya çıkarmıştır. Kelam ilmi incelendiğinde, bazı âlimlerin kesb anlayışından ayrı ayrı bahsedildiği görülebilir (Seven, 2003, s. XLVI).

Örneğin Cüveynî, fiilin ortaya çıkmasında hiçbir etkisi olmayan kuvveti veya az bir etkisi olduğu iddia edilen kesbi de açıklayıcı bulmamaktadır (Seven, 2003, s. XLVI). Benzer şekilde; Mu‘tezile kelamcıları da, insanın mükellef bir varlık olduğunu; bu sebeple küfür, zulüm, zarar, yalan vb. işlediği kötü fiillerden ötürü sorumlu olduğunu savunmuşlardır. Çünkü onlar, insanın dilediğini yapmakta ve yapmamakta kullandığı hür iradesinin bulunması, Peygamberlerin gönderilmiş olması, tek bir makdûrun iki kâdirin kudreti altında bulunmasının imkânsız olması ve insanın fiillerinde zulüm ve doğru olmayan birtakım kötü şeylerin bulunması gibi hususları, insanın sorumlu bir varlık olduğunu gösteren aklî kanıtlar olarak kullanırlar. Bu bakımdan da Mu‘tezile’ye göre, kesb akla uygun bir çözüm değildir. Yani kesb, insanı cebirden kurtaramaz. Dolayısıyla böyle bir kavramdan yola çıkarak, insanın kendi fiilleri üzerinde kâdir olduğunu ve fiillerin insanın irâde ve seçimine göre gerçekleştiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir (Kazanç, 2007, s. 181, 182).

Bunların yanı sıra; Maturîdî, insanın yaratılmış kudretinin onun hürriyetine sebep teşkil ettiğini belirterek, insanın iyiyi ve kötüyü seçme hürriyeti olduğunu söylemiştir. Maturidinin kesb anlayışından daha pasif bir kesb anlayışına sahip olan Eş‘arîler ise, fiilin meydana gelişinde insana aktif bir rol vermemişlerdir. Eş‘arîlerin insanın iradî yönelimini etkili görmemeleri, İslâm toplumlarında zulümlerin, işkencelerin, kötülüklerin ve erdemsizliklerin azaltılması noktasında pek fazla bir işe yaramamıştır. Çünkü tedbirsizlik, kadercilik, alın yazısı, teslimiyet, yazgıcı tevekkül, yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla da kötülüklerin, şiddetin ve insanlık suçlarının engellenmesi ve ortadan kaldırılması yönünde pek de etkili adımlar atılamamıştır. Zaten Ortadoğu coğrafyası ve Müslüman ülkelerdeki toplumsal, ahlaksal, siyasal ve ekonomik yapılanmalar ve uygulamalar, bu durumu somut olarak açıkça gözler önüne sermektedir (Sinanoğlu, 2012, s. 34).

Bu çalışmada ise, konuya yine sünnetullah açısından bakılmaktadır. Buna göre, insanın eylemleri bir dizi nedenle ortaya çıkmaktadır. İşte tüm bu nedenler, aslında kural/kaide olarak önceden Allah tarafından belirlenmiştir. İnsan iradi olarak harekete geçtiğinde ise,

bu kanunlar asıllarına uygun olarak ortaya çıkmaya başlamaktadır. Dolayısıyla her bir eylemin ortaya çıkması için gerekli kurallar baştan beri zaten hazırdır (Allah'a ait) ve insan, kendisine verilen irade ve kudretle herhangi bir eylem yapmak istediğinde ise, o kuralları harekete geçirir; yani o kuralları işletmeye başlar (insana ait).

Aksi halde kesb kavramı, eğer sadece istemek/dilemek veya meyletmek olsaydı; o zaman düşünelim ki, insanın istediği ve normalde yapmaya güç yetirebileceği bir eylemi yapamıyorsa, yani o eylem Allah tarafından yaratılmıyorsa (Maturidi'nin dediği manada), o halde insan cezayı veya ödülü neye göre hak edecektir? Çünkü istek (kesb) davranışa dönüşmemiştir. Yani sırf bir şeyi "istedi" diye mi insanahesap sorulacaktır? Eğer öyle ise, neden bazı ayetlerde¹⁶ "yaptığımız" ibaresi kullanılmaktadır?

Anlaşılabacağı üzere kesb kavramı, yukarıda da ifade edildiği üzere, mevcut haliyle birtakım soru ve sorunların ortadan kalkmasında çok yeterli görünmemektedir. Ancak "kul kesb eder Allah yaratır" şeklindeki mevcut kesb anlayışı; "Allah kanunları yaratır, kul ise uygular" şeklinde revize edilirse o zaman ayetlerle, insanın sorumluluğuyla ve Allah'ın yaratıcı kudret olmasıyla daha tutarlı olur. Çünkü bu durumda kanunların yaratılması/tespit edilmesi bakımından Allah'a, istediğini kendisine verilen irade ve kudretle kanunlar çerçevesinde meydana getirmesi bakımından insana; insanın yaptıklarından sorumlu ve Allah'ın da her bir kuralın yaratıcısı ve belirleyicisi olmasını ifade etmesi bakımından ilgili ayetlere atıfta bulunmaktadır. Böylece yapılan fiiller bakımından gerçek manada "yaratma" özelliğinin kime ait olduğunu ortaya koymak için bir çözüm önerisi olarak öne sürülen kesb kavramının anlamı hem revize edilmiş hem de insan fiillerindeki "yaratma"nın ne anlama geldiği ve tam olarak kime ait olduğu sorunu ortadan kalkmış olacaktır. Aksi takdirde, Maturidi'nin "kul fiilin yapıcısıdır ama yaratıcısı değildir" manasına gelen ifadesi, inanan insanların zihninde net bir algı oluşturamayacak ve sorun onlar için devam edecektir.

Allah'ın her an yaratma halinde olması ve insanın kendi fiillerini yapması ile kader arasındaki ilişki:

¹⁶ Bkz. Şura/30; Ali İmran/182. ayetler vb.

“Allah’ın yaratılışın başında kuralları koymaktan başka bir etkinliği yok mudur?”;“eğer öyle ise, bu düşünce biraz da deizm düşüncesiyle benzerlik göstermiyor mu”? gibi soruların akla gelebileceği, bu çalışmada daha önce ifade edilmişti. Öncelikle belirtmekte fayda var ki; burada ne Allah’ın sadece olayların yüce bir seyircisi olduğu ne de evreni ve insanları başıboş bıraktığı gibi bir görüş ileri sürülmektedir. Aksine, Allah’ın yaratıcılığı ve kontrol ediciliğinin yanı sıra, insanın da sorumluluk sahibi olduğunun ve bu sorumluluk için de bir şeyleri yapip-etme gücüne, isteğine ve imkânlarına sahip olmasının hem gerekliliği hem de mantıklılığı üzerinde durulmaktadır.

Elbette ki, bu hususta geçmişte çok çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Her ne kadar bu görüşler, o dönemin koşulları altında üretilip geliştirilmiş makul, anlamlı ve değerli görünse bile, insanlığın bugünkü bilgi düzeyi, kültürel gelişmişlik aşaması ve beklentileri açısından yeterli ölçüde doyurucu ve ikna edici değildir. Çünkü daha önce bu sorunla alâkalı olarak ortaya koyulan öğretiler veya çözüm önerileri, günümüzde artık izahı güç birtakım problemlere yol açmaktadır. Bu bağlamda özellikle ateistler; klâsik kelamcılarının kudret, adalet ve hikmet anlayışları çerçevesinde ürettikleri kötülük çözümlenmeleri ile düzen ve amaç kanıtının iyi bir Tanrı tasavvuruyla bağdaştırılmasının olanaksızlığını iddia etmektedirler. Tanrı’nın her an doğrudan doğruya sürekli olarak her şeye, tabiata, hatta insan eylemlerine el attığı ve müdahale ettiği yönündeki yaygın itikâdî dogmanın belki de yeniden düşünülmesi ve gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü klâsik Sünnî teolojideki benimsenmiş şekliyle böyle bir anlayış, insana ne yeteri kadar etkinlik, kudret ve imkân alanı tanımakta ne de onun zihinsel yetenekleri, entelektüel birikimleri ve başarılarına olan güveni arttırmaktadır (Ocak, 2016, s. 118-119).

Bu bakımdan, Allah’ın her an yaratma halinde olması, aslında iradeli ve özgür varlıklardan çok iradesiz canlı ve cansız varlıklar için geçerli olduğu düşünülebilir. Nitekim bu varlıkların bir iradesi yoktur ve Allah’ın onlara (ilahi kanunlar çerçevesinde) müdahale etmesi, onları tekrar tekrar yaratmaya devam etmesi hiçbir ahlaki problem doğurmaz. Çünkü bu varlıklardan canlı (melek, hayvan, bitki gibi) ama iradesiz olanlar zaten hesaba tabi değildirler. O sebeple, kendilerine ilahi kanunlar çerçevesinde müdahalenin bir problem doğurması söz konusu olmayabilir. Örneğin, evrenin her an genişlediği bilim çevreleri tarafından ortaya koyulmuştur (Taslaman, 2014, s. 47-60). Bu ise, cansız varlıklar bütünü olan evrenin bir tür değişim halinde olduğunun ifadesidir. İşte burada ya Allah’ın kanunlarının işlediği ya da Allah’ın her an yaratmaya devam ettiği söylenebilir. Hangisi

olursa olsun sonuçta Allah, her an yarattıklarını kanunları çerçevesinde hem kontrol etmekte hem de müdahaleye devam etmektedir. En azından, böyle bir düşünce ihtimal dâhilindedir ve ayetlerle¹⁷ de uyum içindedir. Ancak durum canlı ve iradeli varlıklar (insan ve belki cinler gibi) için böyle olmayabilir. Çünkü kendilerine hem irade hem de kudret verilmiştir ki, kullanabilsinler ve dolayısıyla hesaba çekilebilsinler. Eğer kullanıl(a)mayacaksa irade ve güç başka neden verilmiş olsun ki? Bu, ne Allah'ın adaletine ne de hesap sormanın mantığı temellerine uygun olur.

Ayrıca Allah'ın, insanların ettiği dua ve tövbeleri kabul etmesiyle¹⁸ dua ve tövbe etmeyenlere/etmeyi reddedenlere¹⁹ uygun olan muameleyi göstermesi; kötülükte ısrar edenlere mühlet vermesi, etmeyenleri ise bağışlaması²⁰ gibi Kur'an'da bildirilen dini durumlar, -ki bunlar da Allah'ın bir çeşit ilahi kanunu gereğidir- Allah'ın insan için her an yaratma veya aktif olarak insanla münasebet halinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu ise aslında, "deizm" anlayışının bu çalışmada kabul edilmediğinin de bir göstergesidir. Sonuç olarak denebilir ki, Allah'ın insan ve diğer iradeli varlıklar için konumu;

Sebepler ve sonuçlarıyla ilahi kuralları her veçheleriyle/ihtimalleriyle yaratmış olması, Müdahalesi talep edildiğinde veya müdahale etmesi kendi kanunlarınca gerekli olduğunda (dua ve tövbede olduğu gibi) olaylara müdahil olmasıdır denebilir.

Böylece, ne insanın özgür iradesine herhangi bir müdahale olmakta ne de Allah yüce bir seyirci konumunda kalmaktadır. Yani O, her an yarattıklarını kontrol etmekte ve sünnetullahı gereği yaşama ve evrene müdahale etme gücünü kullanmaktadır.

Öte yandan, konuyla bağlantılı olarak "Allah'ın izniyle" veya "Allah dilerse" gibi ifadeler de, Allah'ın her şeyi cebren yaptırması anlamında değil; İslamoğlu'nun da ifade etmeye çalıştığı gibi, Allah dileyip de insana özgür irade vermeseydi kimse iman edemez veya başka bir işlem yapamazdı (İslamoğlu, 2012, s. 140, 141). Aslında Yüce Allah, koyduğu tüm bu kanunlarıyla hem insanda yarattığı özgür iradeye değer verdiğini hem de kendisinin

¹⁷ Bkz. Rahman/29. ayet vb.

¹⁸ Duaların kabul edilmesiyle ilgili ayet örnekleri için bkz. Mü'min/60; Bakara/186. ayet vb. Ayrıca tövbelerin kabul edilmesiyle ilgili ayet örnekleri için bkz. Tevbe/104; Maide/109; Nisa/17; Hud/3. ayetler vb.

¹⁹ Dua ve tövbe etmeyi reddedenlerle ilgili ayet örnekleri için bkz. Araf/101; Âli İmran/90. ayetler vb.

²⁰ Kötülükte ısrar eden ve etmeyenlerin durumlarını bildiren ayet örnekleri için bkz. Bakara/15; Âli İmran/135. ayetler vb.

mükemmel bir şekilde adil olduğunu göstermiş olmaktadır. Bu durum, O'nun ne yüceliğine ne ilmine ne de kudretine asla bir hanel getirmemektedir.

Sünnetullah ve ecel:

Ecel kavramı, genel olarak herhangi bir şey konusunda önceden tayin ve tespit edilmiş süre ve bu sürenin sonu anlamında kullanılır (Karadeniz, 1992, s. 13). Ancak bu konudaki ihtilaf, yaşama süresini ya da ölüm vaktini noktasal olarak kimin tayin ettiğı meselesinde düğümlemektedir. Ecel konusundaki yaygın inanişaya göre insanların ömür sürelerini, dolayısıyla da onların ölüm nedenlerini Allah tespit eder. Burada sözü edilen tespit, ilâhî takdir ve yazgı anlamına gelir. İnsanların ölüm nedenlerinin, dolayısıyla ne zaman ve nasıl öleceklerinin Allah tarafından ezelde tayin ve takdir edildiğine ilişkin inanç, “ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane”, “vadesi yetmiş, vadesi buymuş”, “takdir böyleymiş”, “korkunun ecele faydası yoktur”, “öldürmeyen Allah öldürmez” gibi halk arasında kullanılan birçok deyim ve darb-ı mesele de yansımıştır (Esen, 2009, s. 66).

Diğer yandan, ecelin Allah'ın ezeli ilminde ve O'nun mutlak iradesinin dâhilinde olmuş olması hususunda Mutezile ve Ehli Sünnet'in ortak bir tavrı vardır. Yine ecelin tek olduğu, Allah tarafından takdir edildiğı, Eş'ari ve Maturidiler'in ortak görüşüdür. Onların hemen hepsi, bu konudaki görüşlerini desteklemek için benzer ayetleri²¹ kullanmaktadırlar (Güler, 2015, s. 116).

Ancak bahsi geçen bu geleneksel ecel anlayışı, son yıllarda bazı araştırmacılar tarafından tenkit edilmektedir. Örneğin Güler, İslam coğrafyasının, çocuk ve genç denecek yaşta erken ölümlerin oldukça yaygın olduğu bir coğrafya olduğunu söylemektedir. Ona göre, eğer bu ölümler bir türlü azaltılamıyorsa, bunun önemli nedenlerinden birisi, ölüm olayından sonra, ölüm nedenleri üzerinde durulmaksızın ölümü “kader”e bağlayarak acıyı sineye çekmeye çalışmaktır. Böylece zayıflığın, ölüm sebeplerini aramayışın, insan hayatına saygı duymayışın faturası kadere ve dolayısıyla kaderin yazıcısı Allah'a çıkarılmaktadır (Güler, 2015, s. 118-119).

²¹ İlgili ayetler için bkz. Ali İmran/145; En'an/2; Yunus/49; Rad/38; Fatır/11; Rum/8; Lokman/29 ve Münafikun/11. ayetler.

Güler, bu konuda ileri sürülen ayetlerin yanlış veya eksik yorumlandığını, bunun da temel sebebinin, ilgili ayetlerin bağlamlarından koparılarak lâfzî metafizik önermeler gibi okunmaları olduğunu ifade etmektedir. O, bu ayetlerde kastedilen ecelin, insan cinsi için “tabii ecel” olması bakımından doğru olduğunu ancak tek tek bireysel ecellerin (ihtirâmî ecel²²) Allah tarafından önceden belirlenmesi bakımından doğru olmadığını söylemektedir. Yani o, Allah tarafından belirlenen ecelin “tabii ecel” olduğunu; bireylerin veya diğer varlıkların etkileriyle meydana gelen ecelin ise “ihtirâmî ecel” olduğunu, dolayısıyla bu ikinci ecel türünde tüm ölüm sürelerinin ve nedenlerinin Allah’ın ilminde olmasının, bu süreleri ve nedenleri O’nun tayin ettiği anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Çünkü bu, ölümlere sebebiyet veren bütün olayların ahlaki sorumluluğunu Allah’a yüklemek anlamına gelmektedir (Akbulut, 1992, s. 154; Coşar, 2010, s. 110; Çakmak, 2007, s. 125; Güler, 2015, s. 118-119) ve böyle bir düşünce Allah’ın adaletine ters düşmektedir.

Bu görüşten hareketle, ömrün artmasından maksat; bireyin elem ve kederden uzak, huzur ve mutluluk içinde, sağlıklı, güçlü ve kuvvetli yaşaması veya Yüce Allah’ın bazı kimselerin iyilik yapacağını bildiği için ezelî planda onların ömrünü buna göre fazla belirlemesideğildir. Dada çok ilahi kanunlara elinden geldiğince uyarak bir yaşam süren insanların, ölümle ilgili olan ilahi kanunlardan daha uzak kalabileceği ve dolayısıyla da bu insanların ömürlerinin böyle yapmayanlara göre daha uzun olabileceğini belirtmektedir.

Öte yandan, birey ne yaparsa yapsın, Allah’ın ezelde belirlediği bir sürede ve sebeple ölmesi ecel olarak ele alınırsa, bu defa da öldürme durumunda öldüren kişinin ceza almaması gerekir. Çünkü Allah, sebep olarak o kişiyi tayin etmiş olmaktadır. Dolayısıyla da öldüren kişiye sorumluluk yüklenmemelidir. Ancak durumun böyle olmadığı ayetlerle²³ de sabittir. Yok, eğer Allah bir kişinin ecelini belirlemiş olmasına rağmen, ecelinden önce öldürülmesi söz konusu ise, bu defa da bir insan veya başka bir varlık tarafından Allah’ın takdirinin önüne geçilmiş olur ki, bu da Allah’ın ilmine ve kudretine uygun değildir. Benzer şekilde, intihar eden kişinin intihar ederek öleceğini Allah belirlemişse, o zaman neden intihar etmek İslam dininde yasaklanmıştır? Bu durumda, Allah’ın kuluna yasakladığı bir davranışı yine kendisi ona yaptırmış olmaz mı? Allah’ın emirlerinde bir

²²**İhtirâmî ecel:** Bir kaza veya öldürülme şeklinde hayatın sona ermesi. Bu görüşün sahipleri ikinci durumda ölen kişinin ecelinin öne alındığını, eğer dış müdahale olmasaydı daha fazla yaşayacağını kabul ederler (Bkz. Topaloğlu ve Çelebi, 2013, s. 73).

²³ Bkz. Maide/32. ayet.

problem ve tezat olmayacağına göre, ilgili ayetlerin bazı kesimler ve görüş beyan edenler tarafından eksik veya yanlış anlaşıldığını düşünmek daha uygun olabilir.

Bunlarla birlikte, bazı olaylarda sorumluluk bireyin, iletişimde-etkileşimde olduğu diğer insanlara ait olabilir. Buna da takdiri ilahiden ziyade, “diğer yaratılmışların bireysel kadere etkisi” denebilir. Örneğin, trafik kazasında yaralanan veya ölen bir kimsenin kadere, bu olaya isteyerek veya istemeyerek sebebiyet veren kişiye atfedilir ve sorumluluk ona yüklenir. Böyle bir durumda, ölen ya da yaralanan kişinin kadere, Allah’ın kanunları çerçevesinde gerçekleşmiş olsa da, diğer bir insanın Allah’ın kanunlarını yanlış kullanmasından etkilenmiş olmaktadır. Aksi halde, ölüme ya da yaralanmaya sebebiyet veren kişinin ne bu dünyada ne de öteki âlemde sorumlu olmaması gerekirdi. Çünkü Allah zaten onu ölüme sebebiyet verecek kişi olarak ezelde tayin etmişti.

Sonuç olarak, Allah’ın her bireyin ecelini tek tek zaman ve sebepleriyle takdir etmiş olması/önceden belirlemiş olması demek (insanın iradesinden tamamen bağımsız olarak), her ölme biçiminin belli kurallara bağlanmış olması ve ister bilerek isterse bilmeyerek olsun, bu kurallara maruz kalanların ölmesi demektir (Güler, 2015,s. 117-118). Diğer bir ifadeyle, Allah (c.c), her birey için ölümün zaman ve sebeplerinden çok ölümün çeşitli kurallarını belirlemiştir ve bir kimse için bu kurallar hangi zamanda bir araya gelmişse, o kişi Allah’ın sünnetullahı gereği ecelini ne ileri ne de geri alabilmektedir. Çünkü kurallar gereği o kişinin ölmesi şarttır. Bu şekilde kişi, sebepleri ve zamanı açısından ecelini (bilerek-bilmeyerek) kendi belirlemektedir.

Tüm bu sebeplerden ötürü ecele, yapıp ettikleriyle insanın kendisinin veya etrafındaki diğer varlıkların sebep olduğunu ve bunun da sorumluluğunun üstlenileceğini düşünmek akla, pratik yaşama, ilahi adalete ve ayetlere daha uygun görünmektedir. Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi burada; musibet, tuzak, kaza vb. şeylerden korunmak için edilen dualar ve Allah’ın kendi kanunları gereği bunlara karşılık vermiş ve müdahale etmiş olması da ömrün uzayıp-kısalması bağlamında göz ardı edilmemelidir.

Sünnetullaha ve özgür iradeye dayanmayan kader inancının insan psikolojisi açısından geçici faydası ve kalıcı zararları:

İnsanlar yaşadıkları veya gözlemedikleri olaylara bir anlam vermek isterler. Bu çerçevede atfetmenin²⁴, kişinin iç ve dış dünyasını anlamlandırma süreci olduğu söylenebilir. Böylece insanlar, özellikle yaşadıkları veya gördükleri olumsuz olayların etkilerinden kurtulabilir veya tesirlerini hafifletebilirler. Her ne kadar kişi bu şekilde davranarak aslında kendini aldatmış olsa da, bu çabası onun ruh sağlığını korumasına yardımcı olabilmektedir (Batman, 2008, s. 4; Kuşat, 2006, s. 142). Ayrıca psikanaliz ekolünün debu konuda benzer bir açıklaması vardır. Buna göre; ego savunma mekanizmaları olarak adlandırılan yapılarla birey, yaşadığı olayları yadsıyarak veya kendisini haklı çıkaracak bahaneler bularak psikolojik zedelenmeye veya değerini yitirmeye karşı kendisini korur. Her insanın hayatı boyunca az çok kullandığı bir yapı olan savunma mekanizmaları, kısa vadede bireyin psikolojik sağlığını korumaya yardımcı gibi görünse de, bireyin her zorlayıcı durumda başvurduğu bir araç haline dönüşmesi halinde hemkişinin uyum sağlamasını zorlaştırır hem debu mekanizmalar kişi için sağlıklı bir hale dönüşür (Geçtan, 2002, s. 70).

Örneğin, yapılan bir araştırmaya göre, ağıtlarda ölen kişi olayın en masum kahramanını oluşturur. Kişinin ölümü çeşitli sebeplere dayandırılır. Ölenin eşi, eşine beni bir başıma bıraktın dememekte, felek sen ettin demekte ve olumsuzluğu feleğe yüklemektedir. Yani, ağıtlarda kader inancı meselesi kuramsal çerçevede yükleme kuramı ile desteklenmiş, yükleme kuramı konuya açıklayıcı veriler sağlamıştır. Yükleme kuramının temel mantığı, insanın çevrede yaşanan olayları anlamlandırırken veya başa çıkılmayan süreçleri açıklarken kendi dışında, kontrol edemediği bir merkeze atıf yaparak sorumluluktan kurtulması ve psikolojik olarak rahatlamasıdır. Yani, ölüm veya benzeri olayların acısının hafifletilmesinde, olumsuzluğun feleğe yüklenmesi bir fonksiyon üstlenmekte ve derin bir acı yaşayan ölü yakınıni yatıştırılmaktadır (Özbolat ve Kartopu, 2012, s. 1963, 1971).

Ayrıca daha önce bahsedilen ego savunma mekanizmalarıyla da bu konuyu açıklamak mümkündür. Belirli bir uyarının neden olduğu tepkinin dışa vurulması tehlikeli olduğunda, tepkinin o uyarandan başka bir uyarana yönlendirilmesi ya da farklı bir tepki gösterilmesi şeklinde işleyen yön değiştirme (Geçtan, 2002, s. 92) mekanizmasının bu gibi durumlarda

²⁴ **Atıf/Yükleme Kuramı:** Heider tarafından geliştirilmiş olan *yükleme teorisi*, bireylerin başarı ve başarısızlık yaşantılarını bireysel olarak nasıl değerlendirdikleri konusuna açıklık getirmektedir. Yükleme teorisine göre, insanlar gözledikleri her olayın (eğer kendileri için geçerli bir nedeni yoksa veya davranışın nedenini bilmiyorlarsa) nedenini ararlar ve bu arama süreci kendilerince geçerli bir neden buluncaya kadar devam eder. Heder' e göre, insanlar içinde yaşadıkları dünyayı anlaşılabilir ve yordanabilir bir şekilde yapılandırmak için güdülüdürler. Bunun için de diğer insanların davranışlarını neden sonuç ilişkisi içinde görürler. (Duman, 2004, s. 1-17; İnce, 2012, s. 13-17; Kızgın ve Dalgın, 2012, s. 63-78).

işlemeye başladığı söylenebilir. Birey yaşadığı olumsuzluğu Allah yerine feleğe yükleyerek hem bir içsel çatışmadan kurtulmakta hem de duygusal boşalımı sağlamaktadır.

Buradan hareketle denebilir ki; insanlar,kader inancını asıl bağlamından uzaklaştırmaktave bu inancı bir nevi savunma mekanizması olarak kullanmaktadırlar. Bu şekilde, neredeyse tüm başarısızlık, beceriksizlik, tembellik, güvensizlik, cesaretsizlik ve düşüncesizliklerinin sonuçlarını sanki bu inancın bir gereğiymiş gibi görmekte ve üstlenmeleri gereken sorumluluktan (bilerek-bilmeyerek) kaçmanın gayretine girmektedirler. Böylece bir yandan olan biten ve başarısızlıklarla sonuçlanan hemen her şeyde; “nasip değilmiş”, “alinyazım böyleymiş”, “bahtım ne karaymış”, “zalim felek”, “ne kadersizmişim” gibi ifadelerle sığınmakta; bir yandan da meydana gelen kötülüklerden Allah’ı tenzih ediyormuş gibi görünerek aslında bütün sorumluluğu tamamen O’na atfederek sadece geçici bir süre için ruhsal sağlıklarını korumanın yollarını aramaktadırlar. Zira bu konuda yapılmış bazı araştırmalara bakıldığında, dindarların karşılaştıkları olumsuz olayları daha çok Allah’a, O’nun irade ve kudretine bağlayarak izaha çalıştıkları tespit edilmiştir (Kartopu, 2013, s. 72). Yine, araştırmalara katılan bazı insanlar, davranışların önceden Allah tarafından yazıldığını (tayin etmek anlamında) düşünmektedirler (Güler, 2015, s. 144-150; Katırcı, 2011, s. 52, 93).

Böyle bir kader anlayışının,insanı çaresizliğe sevk edeceği çeşitli araştırmalarda dile getirilmektedir. Çünkü olayların kontrolünde hiçbir etkisinin olmadığını düşünen insan, davranışları ile davranışlarının sonuçları arasındaki bağlantıyı kaybetmektedir. Bu yüzden de, ne kadar çabalasa çabalasın davranışının sonuçtan bağımsız olduğuna inanan insanda çaresizlik duygusu ve davranışı gelişmektedir (Kara, 2009, s. 80).

O halde denebilir ki, her ne kadar geleneksel kader inancının insan ruh sağlığını koruyor gibi görünen bir tarafı olsa da, bu aslında o andaki krizi atlarmaya yönelik geçici bir çözüm sunabilir. Ancak böyle bir geçici fayda, uzun vadede insanı sorumluluk üstlenmemeye, tembelliğe, çaresizliğe itebilir. Bundan korunmak için insan, Allah’ın ilahi kanunlarını elinden geldiğince öğrenmeli, bu kanunlar çerçevesinde yaşamını sürdürmeye çalışmalıdır. Başına gelenlerin Allah’ın kanunları çerçevesinde ama kendi elinden olduğunu bilmeli ve sorumluluk üstlenmelidir. Yine de, üstesinden şu veya bu şekilde gelemediği durumlar için ise; Allah’a güvenmeli, dua etmeli, yanlışları için tövbe etmeli ve o yanlışları düzeltmeye gayret etmelidir. Böylece insan, başına gelenlerin kanunlar çerçevesinde olduğuna

inandığından hem Allah'a teslim olmuş hem de kanunlara uyabildiği sürece kendi tercihlerini gerçekleştirebileceği için umutsuzluk ve çaresizlikten büyük oranda uzaklaşmış olur. Böyle bir kader anlayışı; Kur'an'a, pratik yaşama ve insan onuruna daha uygun görünmektedir.

SONUÇ

Her ne kadar insanın sahip olduğu akıl ve bilgi düzeyinin kendisi ile Allah arasındaki ilişkinin hakikatini idrak etmek için yetersiz olduğu kabul edilse de bu durum, konu hakkında düşünmenin ne tamamen yararsız ne de tamamen zararlı olacağı anlamına gelmemektedir. Aksine, insan kaderle ilgili zihinsel bir uğraş vermeli ancak bu uğraş hem Kur'an'a hem Kur'an ile örtüşen sünnete uygun hem de sahih bir niyetle olmalıdır. Ne var ki Müslümanlar, İslâm'ın doğuş ve yayılış dönemlerindeki akliselim ve kesin imana dayalı gelişmeci ruh ve zihniyetten uzaklaştılar, bunun yerine cebre yakın bir kaderciliğe ve kuru teslimiyetçiliğe meylettiler. Böylece, baş edemedikleri veya kabul edildiği takdirde kendi çıkarlarına uymayan bir takım durumları/sonuçları Allah'a izafe eden bir anlayışa yöneldiler (Sinanoğlu, 2012, s. 36).

Günümüzde Emevi dönemindeki bu cebri kader anlayışının izlerinin gerek Türkiye'de gerekse dünyadaki bazı Müslüman birey veya gruplar arasında hala görüldüğü söylenebilir. Maalesef bu tür bir kader anlayışı, sadece eğitimsiz halk arasında değil, eğitilmiş olup bu konularda sağlam bir düşünce ve itikat yapısına sahip olmayan insanlar arasında da görülmektedir. Elbette bunu bertaraf etmede bütün inananlara sorumluluk düşmektedir. Ancak asıl sorumluluğu, bu işin ilmini yapan kimseler üstlenmelidir. Çünkü günümüz Müslümanlarının isyan ettiği birçok sıkıntıyı yaşamalarında körü körüne teslimiyetçiliği, tembelliği ve sorumsuzluğu tetikleyen, Kur'an'a ve onun paralelindeki sünnete uymayan kader anlayışlarının rolü büyüktür. Müslümanları yaşamın her alanında refaha çıkarmanın yollarından birisi de, bu anlayışı değiştirmektir. Aksi halde böyle bir kader anlayışı, inanan kişinin yaşamındaki diğer alanlara da sirayet etmekte ve o alanları da bozmaktadır.

Tüm bunlar söylenirken yapılmak istenen şey, asırlardır Ehl-i Sünnet'in inşa etmiş olduğu itikadî çerçeveyi tahrip etmek değil elbet; daha ziyade, Altaytaş'ın (2015) da ifade etmeye çalıştığı gibi, sürekli değişen ve gelişen dünyada konuyla ilgili soru ve sorunlara çözümler üretmeye çalışarak Ehl-i Sünnet'in çizdiği çerçeveyi (eleştirerek-destekleyerek) çağın dili

ve imkânlarıyla güçlendirmek ve zenginleştirmektir (s. 55). Dolayısıyla bu çalışmada ifade edilenler, ne Allah'ın (c.c) sınırsız kudretini, ilmini ve adaletini ikinci plana itmeyi ne de insanı irade yoksunu bir varlık konumuna sokarak sorumluluğu üzerinden almayı amaçlamaktadır. Çünkü hem Allah mükemmel bir ilim, kudret ve adalet sahibidir hem de insan irade sahibi ve sorumlu bir varlıktır. Bunlardan hangisine aşırı meyledilirse, diğer taraf Kur'an'a aykırı düşecektir. O halde, Allah'a kudreti, kula da tercih gücü ve dolayısıyla sorumluluğu atfeden bir kader anlayışına ve bu anlayışın da yaygınlaşmasına ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak, bu çalışmada yapılan eleştiri ve değerlendirmeleri, maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. İnsanların (bilerek veya bilmeyerek) yaptıkları hemen her şey sünnetullah çerçevesindedir. İnsanların, Allah'ın kanunlarının tamamını bilememeleri ve geleceği görememeleri nedeniyle, olan biten her şeyi kadere dolayısıyla Allah'a atfetmeleri ve sorumluluktan kaçınmaları ne ayetlere ne ayetlerle örtüşen sünnete ne de özgür iradeye uygun bir durumdur.
2. Allah insanların fiillerinin değil, fiillerin de içerisinde gerçekleşebileceği kanunların yaratıcısıdır. İnsan ise, kendi fiilini yaratan değil; daha ziyade sünnetullahı (bilerek veya bilmeyerek) iradesi yönünde uygulayandır. Bu ise onu, yaratan ve yoktan var eden değil, var olanı seçimleri yönünde kullanan ve sorumluluk üstlenen bir varlık yapmaktadır.
3. İkinci maddeye bağlı olarak, kesb kavramının; Allah'ı her an yaratma halinde tutmak ve insanın fiillerinin yaratıcısı olduğunu söyleyen ekollere karşı çıkmak için üretilmiş bir kavram olduğu, bu çalışmada ileri sürülen bir diğer görüştür. Oysa insanı yaratıcı değil de, var olanlardan yeni şeyler üreten birisi ve fiillerini Allah'ın kanunları çerçevesinde kendisine verilen irade ve kudret ile ortaya çıkaran sorumlu bir varlık olarak görmek, bu sorunu çözmenin daha mantıklı bir yolu gibi görünmektedir. Zaten bu kavramın tarihsel süreci incelendiğinde, kimi ekoller tarafından kabul görmediği, kimileri tarafından insan sorumluluğunu neredeyse kaldırdığı ve günümüzde de bazıları araştırmacılara göre anlaşılabilirliğini kaybettiği için hoş karşılanmadığı söylenebilir.

4. Bu çalışmada; Allah'ın her an yaratma halinde olması, irade sahibi olmayan varlıklar için onları kontrol etmek ve sürekli işlevsel halde tutmak; iradeli varlıklar için ise, talep edildiğinde (dua, tövbe vs.) veya sünnetullah gereği müdahalede bulunmak şeklinde ele alınmıştır. Böylece hem Allah'ın her an yaratma ve kontrol etme konumunda olduğu kabul edilmekte hem Allah'ın adaleti zarar görmemekte hem de insan iradesi korunmaktadır. Böyle bir kader anlayışı en azından daha az sorun doğuracak gibi görünmektedir.

5. Ecel konusunda ise, yaygın olan ecel anlayışından daha farklı bir ecel anlayışı ileri sürülmüştür. Buna göre; genel olarak insan cinsi için Allah'ın belirlediği tabii bir ecelin yanı sıra, insan tarafından belirlenen ihtirâmî bir ecel de vardır. Diğer bir ifadeyle Allah (c.c), her birey için ölümün zaman ve sebeplerinden çok ölümün çeşitli kurallarını belirlemiştir. Bir kimse için bu kurallar hangi zamanda ve mekânda bir araya gelmişse, o kişinin ölümü gerçekleşmektedir. Yani kişi, ölüm sebepleri ve zamanı açısından ecelini (bilerek-bilmeyerek) kendi belirlemektedir. Allah ise, bu kuralları yaratılışın başında koyandır ve ezeli ilmiyle de, her bireyin ölüm zaman ve sebebini bilendir. Ancak O'nun bu bilgisi, insanın tasarruflarını etkilememektedir. Böyle bir ecel anlayışı, yukarıda ayrıntılı olarak incelendiği üzere, Allah'ın adaleti ve insanın sorumluluğu açısından daha kabul edilebilir bir yaklaşım gibi görünmektedir.

6. Özellikle Türkiye'de yaşayan halk arasında yaygın olarak görülen Cebri-Eş'ari karışımı bir kader anlayışının, sağladığı yarardan çok zarar getirdiği söylenebilir. Çünkü geçici olarak insanın ruh sağlığını koruyor gibi görünen bu tür bir kader inancı/anlayışı, uzun vadede insanı çaresizliğe, davranışlar ile davranışların sonuçları arasındaki bağlantıyı kaybetmeye, sorumluluk üstlenmemeye ve tembelliğe itebilir. Oysa İslam dini, umutsuzluğu, sorumsuzluğu ve tembelliği hoş karşılamamaktadır.

7. Son olarak, kader konusyla ilgili olarak şu ana kadar yapılan çalışmaların geneli, geçmişte yapılan çalışma ve tartışmaların güncellenmesinden ibaret kalmıştır. Ancak kader konusyla ilgili yeni soru ve sorunlara tatmin edici cevaplar bulmak için bu tartışmaların daha ileri düzeye taşınması gerekmektedir. Zira zaman içerisinde hem dünya hem de yaşam şartları değişiyor ve bu değişim bazen yeni soru ve sorunlar üretiyor. Ne yazık ki, geçmişte yapılan çalışmalara bakarak tüm bu soru veya sorunlara cevap vermek ve/veya çözüm bulmak her zaman mümkün olmayabiliyor. İşte araştırmacılara düşen, geçmişten yola çıkarak bu konulardaki düşünce havuzunu biraz daha doldurmak olmalıdır. Ancak

düşüncelerin mümkün olduğunca Kur'an istikametinde arı duru olmasına dikkat edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Adanalı, A. H. (trz). “İnsan İradesi ve Ahlaki Sorumluluk”, *İslam ahlakı: Temel konular güncel yorumlar*. y.y: DİB Yayınları.
- Akbulut, A. (1992). Allah'ın takdiri-kulun tedbiri. *AÜİFD*. XXXIII, 129-156.
- Aktepe, O. (2012). Kaza-kader'in mahiyeti ve değişip değişmemesi problemi. *Kelam Araştırmaları*. 10/2, 69-90.
- Altaytaş, M. (2015). İslam inancı açısından çağımızda insanın kaderi ve özgürlüğü meselesine bir bakış. *Kelam Araştırmaları*. 13/1, 23-59.
- Altıntaş, R. (2000). Yazgıcı ve özgürlükçü tevekkül anlayışının çalışma hayatına etkileri. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 3, 7, 113-136.
- Altun, H. K. (2010). Osmanlı müelliflerince yazılan kazâ-kader risâleleri ve Taşköprizâde'nin 'risâle fi'l-kazâve'l-kader' adlı eseri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Altuncu, T. (2012). İnsan iradesi ve kader ilişkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Aydınlı, O. (2002). İlk Mu'tezile'nin özgür irade söylemi: Amr b. Ubeyd ve kader anlayışı. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2, 127-146.
- Batman, E. (2008). Yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada kader inancının rolü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Bolay, S. H. (2009). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Civelek, İ. (2006). Kader ve kaza ile ilgili hadislerin incelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Coşar, H. İ. (2010). Kader anlayışının Kur'an bağlamında sosyo-psikolojik tahlili. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çakmak, F. (2007). Hz. Peygamber'in hadislerinde 'kader' kavramı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Duman, B. (2004). Attribution Theory (katkı=anlam yükleme teorisinin) öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerin öğrenilmiş çaresizliği' üzerindeki etkisi. 13. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, Muğla Üniversitesi, 2004, Muğla.
- el-Buhari. Tefsîr 2/237.

- Esen, A. (2009). Kur'an'dakelime, kader ve ecel kavramlarının tahlili. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Esen, M. (2008). "Matürîdî'nin bilgi kuramı ve bu bağlamda onun âlem, Allah ve kader konusundaki görüşlerinin kısa bir tahlili. *AÜİFD*. XLIX, II, 45-56.
- Fırat, A. (2010). İlahî sıfatlar bağlamında kader meselesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Geçtan, E. (2002). *Psikanaliz ve sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündoğar, H. Mutezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi. http://dusundurensozler.blogspot.com.tr/2008/05/mutezile-mezhebinde-insanin-fiilleri_09.html (Erişim Tarihi: 2016, 22 Haziran).
- Güler, İ. (2015). *Allah'ın ahlakiliği sorunu*. Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- İşık, H. (2011). Maturidi'yegöre kaza ve kader. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- İnce, İ. (2012). İşıyaşamında kadın ve erkek çalışanların öğrenilmiş çaresizlik açısından karşılaştırılması; Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- İslamoğlu, M. (2012). *Hasan el-Basri'nin kader risalesi ve şerhi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Kara, E. (2009). Öğrenilmiş çaresizlik davranışının genellenme derecesi ile kader inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Karabulut, Ş. (2008). Ebû Hanîfe'nin kader, insan fiilleri ve büyük günah hakkındaki görüşleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Karadeniz, O. (1992). *Ecel üzerine*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Karaçay, T. (2004). Determinizm ve kaos. Mantık, Matematik ve Felsefe II. Ulusal Sempozyumu. Başkent Üniversitesi, 21-24 Eylül 2014, Ankara.
- Kartopu, S. (2013). *Kaygının kader algıları ile ilişkisi*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Katırcı, Y. (2011). Cezaevi mahkûmlarının kader anlayışı (Ferizli L tipi cezaevi örneği). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kazanç, F. K. (2007). İslâm kelâmında insan fiilleri bağlamında kader anlayışı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. VII/4, 125-212.
- Keskin, H. (1997). *İslam düşüncesinde kader ve kaza*. İstanbul: Beyan Yayınları.

- Kızgın, Y. ve Dalgın, T. (2012). Atfetme teorisi: öğrencilerin başarı ve başarısızlıklarını değerlendirmedeki atfetme farklılıkları. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.8, 15, 61-78.
- Kuşat, A. (2006). “Ergenlerde Allah Tasavvuru”, *Dindarlığın sosyo-psikolojisi*. Ü. Günay ve C. Çelik (ed.), Adana: Karahan Yayınları.
- Küskü, D. (2006). Kur’an’ın kader konusuna bakışı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Mevdudi (trz). *Cebir ve kader problemi*. y,y: Hilal Yayınları.
- Ocak, H. (2016). Hadislerde geçen hayır ve şer kavramlarının İslâm düşüncesindeki yansımaları. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8, 99-121.
- Özbolet, A. ve Kartopu, S. (2012). İsyân ile teslimiyet arasında: ağıtlarda kader inancı. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 7/3, 1959-1972.
- Perho, I. (2001). İnsan kendi kaderini seçer: İbn Kayyım el-Cevziyye’nin kader anlayışı. (Çev.) Temel Y. *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XIII-XIV, 293-308.
- Seven, Z. D. (2003). Kelamda kader anlayışının insan davranışlarını belirlemede rolü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sinanoglu, A. (2012). Zulüm ve kötülükler ilâhî mi, insani midir? zulüm ve kötülüklerin kaynağı hakkında Müslüman kelamcılarının tartışmaları üzerine. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19, 1-40.
- , A. (2002). İslam’ın ilk siyasallaştırılma sürecinde ‘kader’ inancı. *AÜİFD*. XLIII/2, 249-276.
- Şener, A., Sofuoğlu, C. vd. (2008). *Yüce Kur’an ve açıklamalı-yorumlamalı meali*. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şentürk, M. (2013). Sakarya halkının kader anlayışı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Taslaman, C. (2014). *Big bang ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Topaloğlu, B. ve Çelebi, İ. (2013). *Kelâm terimleri sözlüğü*. Ankara: İSAM Yayınları.